

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, 'het voedsel der neuzen' Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Rajmond Théodore Comhaire, een Belgische militair in Zeist, 1918

Bert van der Lingen

Introductie

In dit artikel wordt een tabakspijp besproken met een ketel in de vorm van het portret van een militair. Het bijzondere aan deze pijp is dat hij niet in een vorm geperst is, maar geheel met de hand vervaardigd is. Wat de pijp verder bijzonder maakt is het materiaal. Er is namelijk geen fijne pijpstaal gebruikt, zoals gebruikelijk in de pijpenindustrie, maar een oranjebakkerende zanderige klei, zoals we die bij de fabricage van bakstenen in

steenfabrieken tegenkomen. Ook de plaats waar de pijp werd vormgegeven is interessant en kon aan de hand van de inscripties op de pijp achterhaald worden.

De pijp, die nimmer gerookt is, bevond zich indertijd bij de N.V. Koninklijke Goedewaagen te Gouda en is in de jaren zestig van de vorige eeuw aan een medewerker van het bedrijf gegeven. Het is niet bekend hoe de pijp indertijd bij Goedewaagen terechtgekomen is en waarom hij daar aanwezig was.

De pijp

De pijp is vormgegeven als het portret van een man met snor en pet. Het hoofd is opzettelijk iets schuin geboetseerd (afb. 1a-b). Op de voorkant van de pet staat het cijfer '5' en op het uitsteeksel onder zijn kraag een slecht leesbare letter, mogelijk een 'K' en daarnaast 'II'. Op de linker onderzijde is de naam 'Comhaire' ingesneden en op de rechterzijde 'Zeist 1918' (afb. 2). De steelinzet is ondiep en loopt door in een smal rookkanaal (afb. 3).

Afb. 1a-b. Handgevormde pijp, Comhaire Zeist 1918. Particuliere collectie. Foto's Bert van der Lingen.

Afb. 2. Onderzijde van de handgevormde pijp, Comhaire / Zeist 1918. Particuliere collectie. Foto Bert van der Lingen.

Afb. 3. Steelaanzet van de 'Comhaire' pijp. Particuliere collectie. Foto Bert van der Lingen.

Raijmond Théodore Comhaire

De pet blijkt een militair hoofddeksel te zijn en in combinatie met 'Zeist 1918' kan dit vrijwel alleen duiden op een Belgische militair die in kamp Zeist geïnterneerd was. Het blijkt te gaan om de Belgische militair Raijmond Théodore Comhaire die op 23 april 1917 met zijn gezin ingeschreven werd op het adres Elisabethdorp nummer 184 in Amersfoort. Dit dorp was gebouwd voor de opvang van de vrouwen en kinderen van geïnterneerde Belgische militairen.

Als opmerking achter zijn naam lezen we 'man, milit. buiten menage'. Comhaire stond samen met zijn vrouw Marie Jeanne Jacobie Demaret (geboren Spa, 11-05-1885), zijn dochter Raijmonde Marie Antoinette Comhaire (Spa, 22-10-1909) en zoon André Emile Alexandre Comhaire (Spa, 24-10-1910) ingeschreven. Zijn vrouw en kinderen werden op 23 april 1917 ingeschreven vanuit hun vorige woonplaats Spa terwijl Raijmond eerder vanuit Gent was gekomen.¹ De inschrijvingsdatum van zijn vrouw en kinderen is doorgehaald en veranderd in 1 juli 1918. Ook het huisnummer is veranderd. Mogelijk was dit de datum waarop de familie werd herenigd? Kennelijk heeft Comhaire eerst in kamp Zeist gezeten en is hij na aankomst van vrouw en kinderen naar Elisabethdorp verhuisd.

Dat het inderdaad om deze Comhaire gaat blijkt uit een dossier in het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel.²

Comhaire diende in het Belgisch leger bij het onderdeel 'Ligne' ofwel de verdedigingslinie. Gezien het nummer op zijn pet (afb. 4) diende hij bij de 5de linie.

Afb. 4. Detail met militaire muts. Particuliere collectie. Foto Bert van der Lingen.

Kamp Zeist

Op 4 augustus 1914 viel het Duitse leger België binnen. Toen in oktober Antwerpen in Duitse handen kwam vluchtten ruim 1 miljoen Belgen naar Nederland uit angst voor het oorlogsgeweld. Toen het een aantal maanden later wat rustiger werd gingen velen weer terug naar huis, maar 32.000 militairen en 100.000 burgers bleven vier jaar in Nederland. De overheid bepaalde het aantal vluchtelingen dat iedere gemeente moest opnemen. De gevluchte Belgische militairen werden geïnterneerd (afb. 5) waardoor zij niet meer konden deelnemen aan de oorlog en Nederland neutraal bleef.

Het merendeel van de geïnterneerden moesten door de gemeenten Amersfoort en Harderwijk worden ondergebracht. De bestaande kazernes bleken hiervoor te klein, want alleen al in Amersfoort moesten 15.000 mensen in een kazerne met plaats voor 4.000 mensen worden ondergebracht. Er kwam een overbevolkt tentenkamp met 900 tenten. In oktober 1914 werd begonnen met de bouw van 'Interneringskamp Amersfoort, Legerplaats bij Zeist' dat bestond uit twee houten barakkenkampen (Kamp I en Kamp II) in de legerplaats Zeist in Soesterberg. Gezien de ingekraste tekens 'K II' zal Comhaire in Kamp II hebben gezeten. Het kamp werd meestal aangeduid met 'Kamp Zeist'. Er was plaats voor 12.000 tot 15.000 geïnterneerden. Geïnterneerden die gehuwd waren mochten hun gezinnen in de omgeving van de

Afb. 5. Belgische militairen in Amersfoort. Bron: (<http://www.geschiedenislokaalutrechtwo1.nl>).

kampen vestigen en zij kregen verlof om hen met regelmaat te bezoeken. Later werden zeven gezinsdorpen gebouwd waaronder Elisabethdorp bij Amersfoort waar Comhaire na zijn familiehereniging woonde. In 1918 werd Kamp Zeist opgeheven. Op 2 september werden de laatste bewoners overgebracht naar kamp Harderwijk. Toen op 11 november 1918 de oorlog eindigde duurde het tot december voordat de geïnterneerden konden terugkeren naar België.³

Werkschool Kamp Zeist

De Belgen mochten het kamp niet verlaten en al snel sloeg de verveling toe. Er ontstond onvrede en machteloosheid onder hen omdat zij werkeloos aan de kant stonden. Het kwam tot een uitbarsting waarbij tijdens een opstootje acht Belgen werden doodgeschoten. De Brusselse gemeenteraad besloot de omstandigheden voor de geïnterneerden te verbeteren en dit resulteerde in 1915 in de oprichting van zogenaamde werkscholen (afb. 6) voor de militairen. Er werden ook tentoonstellingen (afb. 7) gehouden waar de gemaakte producten konden worden bekeken. Het was tevens de bedoeling dat door de werkscholen de geïnterneerden na de oorlog in België aan het werk konden als timmerman, metselaar of arbeider. Hierdoor hadden niet alleen de soldaten zelf profijt van de scholing maar op termijn ook de Belgische

industrie. In kamp Zeist was onder meer een kleermakerij, meubelmakerij en een smederij. Vanaf 1916 kregen de Belgische soldaten toestemming tegen betaling buiten de kampen te werken waardoor het aantal aanmeldingen voor de werkschool verminderde.

In de kampen werden ook met houtsnijwerk en inlegwerk versierde kistjes gemaakt. Vaak werd hiervoor het hout van oude sigarenkistjes gebruikt. De Belgische militair Frans Nagels maakte van een veldfles een tabaksdoos (afb. 8). Op het deksel graveerde hij zijn naam met '1915-1919' en op de zijkant schreef hij: '1914 OORLOG 1916-1917-1918'. Aan de binnenkant van het deksel staat: 'Die wil rooken moet tabak kopen'.⁴ Mogelijk is de pijp van Raijmond Comhaire ook in dergelijke omstandigheden ontstaan, bijvoorbeeld op de werkschool bij de afdeling beeldhouwers. De klei lijkt afkomstig van een steenfabriek en wellicht is de pijp daar ook gebakken.

Wat er verder met Comhaire gebeurde, is niet bekend. Dat hij een creatieve inslag had blijkt uit deze handgevormde tabakspijp. Kennelijk ging zijn kunstzinnige artistieke over op zijn zoon André (1910-1998). Die werd kunstschilder en werd vooral bekend om zijn landschappen.

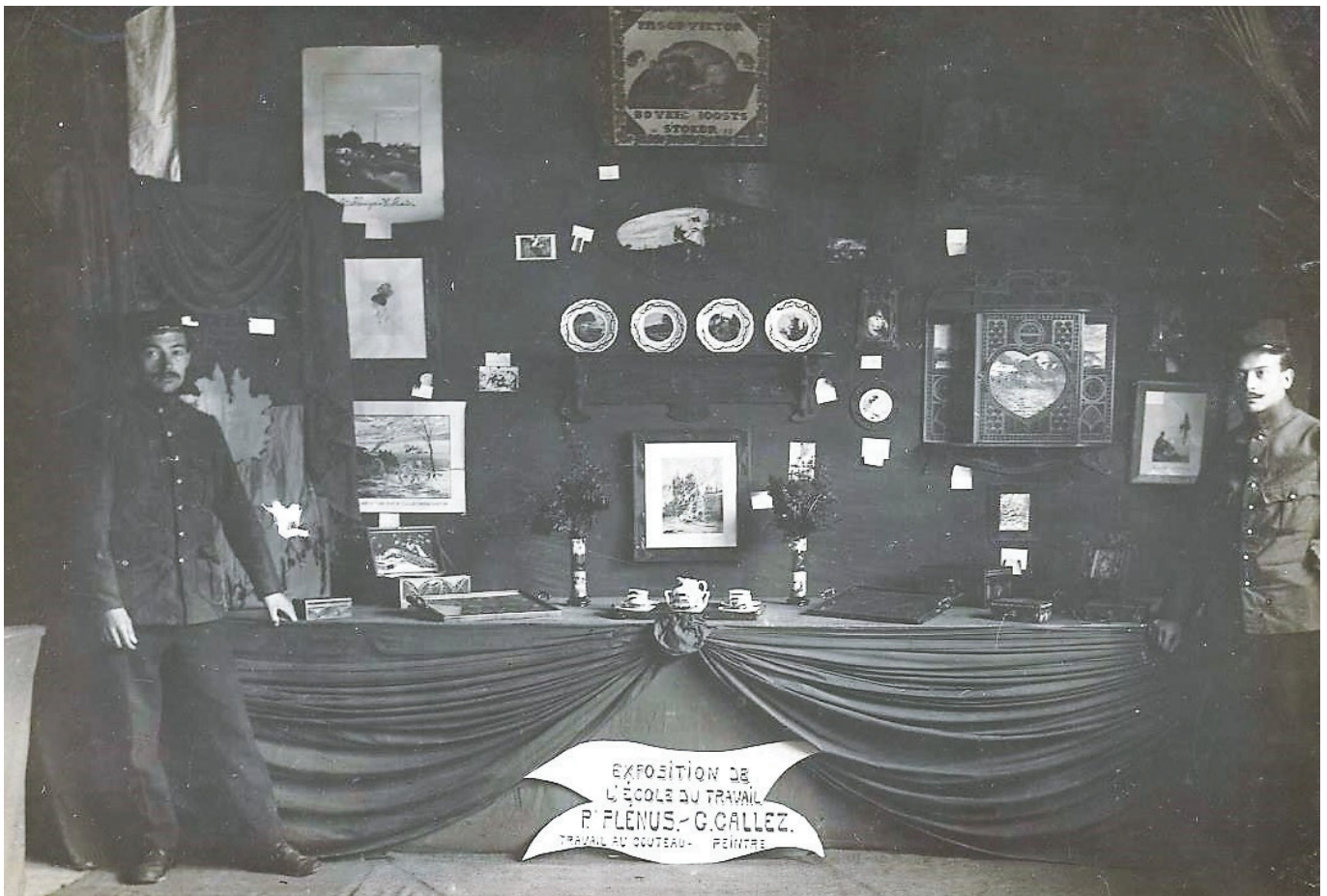
Afb. 6. Leerzaal van de beeldhouwers. Werkschool interneringskamp Zeist, 1914-1918. (website <http://belgengezocht.nl>).

Noten:

- 1 Bij Raijmond stond ook Spa maar dit is doorgehaald en veranderd in Gent. Archief Eemland, Toegangsnummer 0002.01 Stads- c.q. gemeentebestuur Amersfoort, 1811-1945. Inventarisnummer 1605 (letters A-L), Bevolkingsregister, in de vorm van gezinskaarten, van de Belgische vluchtelingen, 1914-1918.
- 2 Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel. Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht. Stamboeknummer 10550522, dossier 6204575. Dit dossier heeft betrekking op Raymond Comhaire (geb. Gent, 10-10-1880), getrouwd met Maria Demaret met wie hij twee kinderen had.
- 3 <http://www.wereldoorlog1418.nl/vluchtelingen/militairen/vlucht/>.
- 4 <http://www.geschiedenislokaalutrechtwo1.nl/bronnen/tabaksdoos/>.

Afb. 8. Tabaksdoos van Frans Nagels (aluminium), 1915-1919. Collectie Museum Flehite, objectnr. W1.

Afb. 6. Tentoonstelling van de Werkschool voor geïnterneerde Belgische militairen in het Gaasterland, 1916-1918. (website <http://belgengezocht.nl>).

English summary

Raijmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 / Raijmond Théodore Comhaire a Belgian soldier in Zeist, 1918

Bert van der Lingen

The First World War started with the German invasion of Belgium in August 1914. In the months after the invasion The Netherlands was flooded by refugees who came from Belgium to seek refuge on Dutch territory. These military refugees were accommodated in internment camps. In this paper a handcrafted clay tobacco pipe is presented. The pipe was made in 1918 by a Belgian soldier in the internment camp in Zeist and is a self-portrait of Raijmond Théodore Comhaire. The pipe is handcrafted from coarse red-baked clay of a kind commonly used for bricks.

